

Література

1. Коржанський М. Й. Недоліки й завдання вищої юридичної освіти в Україні // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. — 2001. — № 3. — С. 40—43.

2. Лучшие вузы Украины. Топ-10 вузов Украины // Корреспондент. — № 14 (303). — 2008. — С. 42—48.

Є. В. Невмержицький,
професор кафедри
теорії прокурорської діяльності
та кримінального процесу
Національної академії
прокуратури України

КОРУПЦІЯ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Сьогодні можна стверджувати, що чистота діяльності організацій і установ з питань забезпечення законності і правопорядку в державі стала особливо гострою, оскільки саме їм доручено захищати безпеку і права громадян. Для забезпечення такого захисту працівникам правоохоронних органів надаються спеціальні повноваження і виняткові права: від одержання інформації про людей — до застосування сили і зброї. Тому, саме правоохоронці повинні бути взірцем у безкомпромісній боротьбі зі злочинністю та корупцією.

Якщо ж сьогодні досліджувати причини, чому корупція вразила фактично всі сфери суспільного життя, то відповідь треба шукати, передусім, у значній корумпованості судів і правоохоронних органів. Практика свідчить, що корупція активно вишукує корумпованих посадових осіб, насамперед, і серед співробітників правоохоронних і контролюючих органів, які б захищали їх інтереси у сферах «тіньової» економічної діяльності та відмивання незаконно здобутих коштів, створювали б для неї захисний бар'єр. Такий висновок підтверджує статистика. За даними Генеральної прокуратури України протягом 2007—2008 років до суду за корупційні діяння притягнуто 574 правоохоронці, з них МВС — 396, ДПА — 145, митниці — 27, прокуратури — 4, СБУ — 2.

У 2007 році майже втричі збільшилася кількість кримінальних справ, що порушені стосовно суддів за вчинення корупційних злочинів. Форми і способи корупції тут різноманітні: від винесення неправосудних вироків і рішень до скасування раніше поставлених ними ж рішень за підробленими протестами прокурорів, а також прийняття незаконних рішень про звільнення від оподаткування імпорتنих операцій, внаслідок чого до бюджету не надійшло понад 1,5 млрд грн. Загалом відносно суддів порушено 40 кримінальних справ. Крім того, Генеральна прокуратура, ініціювала перед Вищою радою юстиції внесення подань про звільнення з посад 41 судді¹. У суспільстві склалося тверде переконання про високий рівень корумпованості судової влади. Такий висновок стосується не тільки суддів.

Реальність така, що серед зв'язків кримінальних авторитетів все частіше виявляються співробітники міліції, контрольно-ревізійних органів, податкової адміністрації. За даними ДПА України тільки протягом 2004 р. за корупційні правопорушення звільнено 177 податківців, 176 притягнуто до адміністративної відповідальності, стосовно 112 — порушені кримінальні справи.

Особливо небезпечні факти корупції при проведенні досудового слідства. Вивчення матеріалів про притягнення до відповідальності за хабарництво слідчих і працівників, котрі виконували функції дізнавачів, виявило найбільш характерні протиправні дії, якими досягався їх корисливий інтерес: відмова у порушенні кримінальної справи за надуманими мотивами; незаконне закриття кримінальної справи; безпідставна зміна міри запобіжного заходу відносно обвинуваченого; продаж інформації по кримінальних справах; необґрунтована перекваліфікація злочинного діяння на менш тяжкий склад злочину з метою пом'якшення покарання.

Корупційна поведінка працівників правоохоронних органів, звичайно, не однакова. За результатами досліджень у структурі виявлених зловживань серед працівників органів внутрішніх справ, одне з перших місць посідає державна автомобільна інспекція. Найбільш поширені зловживання її працівників пов'язані з використанням службового становища по наданню послуг комерційним і підприємницьким структурам у придбанні спеціалізованого транспорту; наданні дозволу на проїзд у зоні обмеження; видачею посвідчень на право управління автотранспортом осо-

¹ Медведько О. Виступ на нараді при Президентові України з розгляду питання про стан протидії корупції в Україні 15 квітня 2008 р. // Вісник прокуратури. — 2008. — № 4. — С. 5.

бам, що не пройшли навчання; реєстрацію і видачею документів на автотранспорт, придбаний за кордоном; оформлення документів, пов'язаних із заміною кузова, інших агрегатів; позбавлення відповідальності порушників правил дорожнього руху та ін.

Свої особливості мають корупційні діяння працівників паспортних та візових апаратів, підрозділів громадської безпеки тощо. Тому загального підходу для протидії зловживанням працівників різних служб бути не може, кожна структура має свої особливості. Але є і загальні причини. Процвітання корупції сприяв як подвійний моральний стандарт значної частини населення, так і працівників правоохоронних органів. З однієї сторони, корупція, особливо у верхніх ешелонах влади, вважається суспільно неприйнятною і це офіційно підтримується засобами масової інформації, політичними партіями, які особливо експлуатують антикорупційну тематику. З іншої сторони — корупція, особливо низова, стала невід'ємною частиною буття пересічного українця. Обвинувачення в корупції стали настільки звичними, що грань між нормою поведінки і відхиленням фактично стерлась. Ця ситуація поглиблюється специфікою перехідного етапу українського суспільства, коли змішуються традиції і культурні стереотипи, поняття добра і зла, коли посадові особи розглядають свою службу як продовження ринку корупційних послуг. Разом з тим, як данність сприймається і те, що критикуючи чиновників і державу, громадянин не помічає своєї «маленької» корупції. При цьому, багатьма з них рухає банальна заздрість, приміром, що хтось краще матеріально забезпечений, а не принциповість і переконливість, що красти культурна людина не може. При такій культурі і правосвідомості між однаковістю громадського осуду корупції на рівні суспільної системи і одночасним щирим практикуванням її на рівні індивідуальному — навряд чи буде скоро вирішена. Саме це протиріччя сьогодні найбільше відтіняє менталітет пересічного українця, у тому числі і юриста.

Безумовно, процес формування високого морального клімату дуже складний, в нього входить багато компонентів, але, передусім, це: глибока перевірка способу життя кандидатів на службу і відбір тільки тих, чия поведінка вказує на їх орієнтацію на позитивні цінності суспільства; спрямованість діяльності керівництва повинна бути направлена на контроль за постійним дотриманням етичних і правових норм їх підлеглими; створення в підрозділах антикорупційної атмосфери, використовуючи для цього передбачені законом заходи і способи протистояння корупції; вдосконалення системи соціального захисту і матеріального забезпечення

працівників відповідних відомств тощо. Проте забезпечення відповідного рівня заробітної плати суддям, прокурорам, слідчим є лише одним із пріоритетних факторів запобігання корупції, формування моральних цінностей є не менш актуальним завданням, оскільки основою поведінки будь-якої особи є її моральні орієнтири і ціннісні установки, відповідно до яких вона визначає свою поведінку, реалізуючи особистий інтерес чи виконуючи посадові функції. Знецінення надбань суспільства залишається сьогодні однією з основних причин поширення корупції в Україні.

Тому в організації профілактики корупції в правоохоронних органах і судах слід виходити з багатьох факторів як об'єктивних (низький рівень матеріального забезпечення), так і суб'єктивних, які можуть бути наслідком будь-якої пристрасті, наприклад, бажання вести «широкий» спосіб життя, наслідування обраному ідеалу тощо. Соціальна практика свідчить, що навіть керівники правоохоронних органів і судів, з високим рівнем заробітної плати і матеріальної забезпеченості, з цих же мотивів йдуть на зловживання службовим становищем. Протидією цьому може бути одне — належний рівень дотримання професійної етики, культури, правосвідомості, створення такої атмосфери в колективі, яка робить неможливим для кожного співробітника участь у корупції. У боротьбі з цим злом акцент треба робити на запобіганні корупційних проявам. Притягнення до відповідальності — це другорядний захід, який лише фіксує наслідки корупції.

Німці, наприклад, вважають, що громадяни не повинні мати навіть найменших сумнівів у порядності та чесності поліцейських, які покликані стояти на сторожі законності, бути взірцем законслухняності. Поліція повинна мати еталон поведінки, відрізнятися від усіх інших державних органів своїм зразковим характером, адже вона уособлює монопольне право держави на застосування сили. І якщо поліція не буде дотримуватися закону, то країна з правової держави перетвориться на країну з кулачним правом.

Тому, які б хороші антикорупційні засоби не були задіяні в Україні, без сильної і порядної прокуратури, чесної міліції і судової влади вони діяти не будуть. Чесні і авторитетні судовою владою і незалежні, сильні прокурорсько-слідчі органи мають вирішальне значення в протидії корупції, навіть при недоліках і лазіяках в законодавстві, яке постійно потребує удосконалення. Це переконливо було доказано в Італії, де завдяки саме цим факторам були максимально обмежені корупція і мафія на всіх поверхах влади,

яка панувала тут кілька десятиків років, чинивши терор навіть відносно прем'єр-міністрів.

До причин відомчого рівня, що сприяють корупції, слід віднести: політичний вплив, відсутність чітких норм моралі, недосконалість соціальної політики в оплаті праці, відсутність критеріїв оцінки їх діяльності, недостатня професійна підготовка. Корупційна поведінка працівників правоохоронних органів виникає, передусім, унаслідок розвитку неофіційних взаємовідносин службовців і посадових осіб, вона «заохочується» недосконалістю організації управління і негативно впливає на прийняття об'єктивних рішень. Більш того, неофіційна обстановка, що склалася в апараті правоохоронного органу при виконанні службових обов'язків відіграє значну роль у формуванні певної негативної поведінки і особистих намірів щодо здійснення корупційних дій. Втягнення посадових осіб у протиправну корупційну діяльність, крім зазначеного, залежить і від значення тієї користі, яку одержує посадова особа.

Вирішення цієї проблеми загалом залежить від двох компонентів: якості підготовки кадрів юристів та їх відбору для роботи в правоохоронних органах та судах з точки зору їх професійності та культури, моралі і етики.

Якщо оцінювати стан підготовки юристів в Україні, то пригадуються слова, виказані президентом США Кеннеді, у зв'язку з польотом Ю. Гагаріна в космос і відставанням у цій сфері Сполучених штатів. Він сказав: «Нам треба починати з освіти». З урахуванням того, що Україна навіть в Конституції задекларувала себе правовою державою, нам треба починати саме з юридичної освіти, з глибокого її реформування. Сьогодні не можна сказати, що в Україні створено правове поле в рамках якого діють і влада і населення. В Україні поки що не сформована юридична еліта, яка б відстоювала і захищала це правове поле.

Парадокс в тому, що тенденція загального зниження грамотності проходить на арені різкого зростання кількості юридичних вузів, з яких далеко не всі можуть забезпечити належний рівень підготовки юристів. Особливо це стосується закладів недержавної форми власності (а їх більше 80), більшість з яких слабо забезпечена відповідним професорсько-викладацьким складом і матеріальною базою. Вражає й інше: за підготовку юристів беруться все далі більше закладів, далеких від свого профілю — технічних, аграрних, медичних, педагогічних та інше. Цікаво, щоб сталося, якби за підготовку інженерів взяли юристи.

Для основної маси населення ключовими орієнтирами при виборі навчального закладу стали легкість вступу та ціна за навчання. Попит на освіту перетворився в попит на одержання будь-яким чином диплому. Така модель освіти сьогодні процвітає. З'явилися і інші моделі одержання вищої освіти. В кращих традиціях поліцейської держави майже в половині областей України створені навчальні заклади системи МВС, окремо готуються юристи для митниці, податкової служби та інших службових відомств. Марно шукати такі заклади, особливо в такій кількості в європейських країнах та й для державного бюджету це не дешево. Міністерство освіти і науки багато в чому стало відстороненим від управління освітою, оскільки значна частина ВНЗ безпосередньо підпорядкована більш ніж 20 Міністерствам і відомствам¹. Безумовно, ринкова економіка потребує значно більше спеціалістів юриспруденції, ніж це було потрібно радянській системі. Але сьогоднішнє «штампування» юристів веде не тільки до нівелювання професії юриста, а й до моральної деградації. Вже сьогодні суспільство за корумпованості судової системи, різкого зниження морального авторитету суддів втратило будь-яку довіру до суду. У суспільній думці виробився стереотип — краще справу вирішити через хабар, ніж добиватися справедливості через суд. Про девальвацію вищої юридичної освіти свідчать і факти неграмотної підготовки юристами правових документів, які видаються за підписом вищих посадових осіб держави, не говорячи вже про правові «перме» у нижній ланці влади.

До числа причин, що призвели до зниження якості юридичної освіти, обґрунтовано відносять намагання новоявлених комерсантів від освіти прискорено готувати, юристів, зокрема, шляхом надання юридичної освіти як другої за скороченими програмами, або за спрощеною процедурою. Така освіта здобувається без вступних іспитів та об'єктивного поточного контролю, причому у вузах, які ледь тримаються «на плаву», чіпляються за кожного претендента, який, може заплатити за навчання. Більш того, такі здобувачі, одержавши диплом бакалавра, на контрактній основі продовжують «навчання» в магістратурі закладу, диплом якого має високий імідж у суспільстві². Такий новоспечений «юрист» навряд чи відповідатиме Європейським стандартам. Але як це відобразиться на суспільному розвитку? Якщо така модель освіти

¹ Болюбащ Я. Чинники оптимізації освіти. // Урядовий кур'єр. — 2004. — 15 жовтня.

² Натуркач В. Щодо стану і перспектив розвитку юридичної освіти в сучасній Україні. — 2004. — № 6. — С. 97.

буде і надалі поширюватись, вона як чума, вразить суспільство в цілому. Вже сьогодні вона дискредитує вищу освіту і може привести до такого небезпечного явища, як соціальний самообман. Якщо у системі вищої освіти не будуть проведені необхідні зміни, криза приведе до масового розчарування населення, така вища освіта не принесе її одержувачу ні суспільного статусу, ні кар'єри. Нарешті, дуже важливою є проблема добору кадрів у правоохоронні органи і суди, тобто пошук засобів, які б унеможливили попадання в такі органи людей випадкових, слабо підготовлених, нечесних і непорядних.

Досвід розвинутих країн переконує, що суддівського чи прокурорського крісла можна добитись, лише витримавши високий конкурс. А цьому передують високий рівень знань, післявузівське навчання (у нас — магістратура), стажування, іспити. Такі вимоги витримують, судячи по Польщі та Чехії, один із десяти претендентів на посаду.

Важливою умовою і одночасно складовою формування сучасного юриста є його високі морально-етичні якості. При цьому треба мати на увазі, що етика юриста має свої суттєві відмінності від інших професій, а саме:

а) ні в якій іншій сфері діяльності норми поведінки, моралі не є у такій мірі обов'язковими;

б) моральні норми юриста юридично оформлені, установлені законами держави;

в) норми і принципи професійної етики юриста носять обов'язків характер і потребують безумовного виконання;

г) дії професійних юристів при всіх їх жорсткості повинні бути справедливими;

д) відносини професійних юристів з громадянами потребують індивідуального підходу і внутрішньої культури.

В той же час, кожна юридична професія, безперечно, має свої особливості. В документах міжнародних організацій (ООН, РЕ, ПАСЕ) вироблені певні стандарти етичної і моральної поведінки юриста. Це такі Європейські документи, як Конвенція по захисту прав і основних свобод громадян, що проголошує принципи справедливого суду; Рекомендації щодо ролі прокурорів у системі карної юстиції; Керівні принципи по етиці і поведженню для прокурорів, що вироблені на Будапештській конференції Генеральних прокурорів країн Європи; Кодексу етики або професійної поведінки суддів, прокурорів, що прийняті в окремих державах або рекомендовані міжнародними організаціями та інші. Їх узагальнення дозволяє діти висновку, що в основу етичної пове-

дінки сучасного юриста слід покласти певні принципи. Юрист зобов'язаний при всіх обставинах твердо діяти, дотримуватись таких професійних стандартів:

- виконувати свої функції чесно, неупереджено, послідовно й швидко;

- поважати, захищати й підтримувати людське достоїнство й права людини, брати до уваги, що вони діють від імені всього суспільства й у публічних інтересах;

- намагатися підтримувати справедливий баланс між базовими інтересами суспільства й інтересами й правами людини;

- виконувати свої функції тільки на основі закону, незалежно від можливого негативного впливу;

- бути завжди добре інформованим, тренованим й не відставати від значимих юридичних і соціальних змін;

- виконувати свої обов'язки чесно й без страху, вигоди або упередження;

- не піддаватися сторонньому впливу, а також тиску з боку суспільства й засобів масової інформації;

- поважати право кожної людини на рівність перед судом й утримуватися від проявів дискримінації відносно осіб на підставі їх рас, кольору шкіри, мова, релігія, політичні й інші переконання, сексуальна орієнтація, національне або соціального походження, приналежності до національних меншостей, майнового положення, фізичних або розумових недоліків тощо;

- зберігати конфіденційність у професійних питаннях;

- брати до уваги переконання, законні інтереси, приватні й інші ділові відносини людей, які зустрічаються їм за посадою;

- намагатися гарантувати настільки, наскільки дозволять повноваження, щоб громадяни були належним чином інформовані відносно їхніх прав і правового статусу;

- підтримувати принцип справедливою суду, що зафіксований у ст. 6 Європейської Конвенції по захисту прав людини й основних свобод і відтворюється в прецедентному праві Європейського Суду про Права людини;

- поважати принцип презумпції невинності;

- прагнути забезпечити, щоб проводилися всі необхідні й обґрунтовані дослідження й розслідування перед тим, як ухвалити рішення;

- досліджувати добуті докази на предмет законності їхнього одержання;

- відмовитися використати докази, коли є вагомі підстави думати, що вони були добуті незаконним способом;

— сприяти суду у винесенні справедливого рішення;
— приймати рішення, засновані на безсторонній і професійній оцінці наявних доказів.

Зрозуміло, що самі по собі ці принципи не можуть стати нормами поведінки молодого юриста. Багато залежить від морального розвитку суспільства, його менталітету, що склався історично. Але починати треба з викладання на юридичних факультетах розгорнутого курсу «Етика професійної діяльності юриста». Доцільно також ввести спецкурс «Культура юриста». Це та основа, на якій буде формуватись правосвідомість майбутнього юриста.

*А. В. Омельченко, канд. юрид. наук, доц.,
завідуючий кафедри цивільного
та трудового права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОСТІ І ДУХОВНОСТІ

Спроба побудови нового глобалізаційно-інформаційного суспільства на колишніх раціонально-прагматичних основах модернізму призводить до негативних тенденцій «поглинання» ціннісно-сміслових компонентів духовного світу особистості. Ці загальносвітові соціокультурні перехідні процеси особливо загострюються сьогодні в Україні, котра переживає перехідний етап зміни авторитарно-ідеологічної системи на гуманістично-демократичну модель побудови суспільства, що потребує духовно-культурного відродження української нації, розвитку її гуманістично-міжнаціональної і особистісно-самобутньої самосвідомості.

Філософські підходи до виховання особистості і розвитку її духовного світу містяться у працях авторів різних часів, різних країн та різних філософських шкіл (Платон, Аристотель, Цицерон, Локк, Руссо, Е. Муньє, В. Франкл, Е. Фромм, А. Швейцер, М. Шелер, Г. С. Сковорода, П. Д. Юркевич, Л. М. Толстой, В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв, Н. Ф. Федоров, С. Л. Франк, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, В. С. Біблер, Ш. О. Амонашвілі). Одним із сучасних авторів, хто проводив системні дослідження в цьому напрямі в Україні, є Н. А. Іордакі, на аналізі наукових досліджень якої (а також